

בענין ביטול ברוב

א. חררת דם

תנן (בכורות כא ע"ב) רבי אליעזר בן יעקב אומר בהמה גסה ששפעה חררת דם הרי זו תקבר ופטורה מן הבכורה. ובגמ' (שם) מבואר דאינה מטמאה לא במגע ולא במשא, דמשום ביטול ברוב נגעו בה, כל' שבטל בשר הולד ברוב דם היוצא אתו. והעירו בזה האחרונים¹ דלכא' דברי הגמ' קשים טובא, דאי נימא דאין הולד מטמא כיון דבטל ברוב, אמאי פוטר מן הבכורה, נימא דע"י ביטול ברוב נחשב כאילו לא היה ולד כלל וממילא אינו פוטר מן הבכורה. ויעויין בקהילות יעקב (סי' כ') שכתב דע"כ צ"ל דע"י ביטול ברוב רק אמרינן דבטלים הדינים השייכים לאותו חפץ אבל לא אמרינן דבטל שם החפץ, דשם החפץ אינו נפקע ע"י ביטול ברוב.² ולכן כאן דיני הולד בטלין ולכן אינו מטמא, אבל שם ולד מיהא איכא, וכל כמה דאיכא שם ולד פוטר את אמו מן הבכורה.

והנה ידוע מה שנחלקו האחרונים³ בדין ביטול ברוב אם בכחו רק להפקיע חלות מן החפץ הבטל, או אם בכחו אפילו להטיל ולהוסיף חלות דין על החפץ הבטל. וכגון חוטי ציצית שנטוו שלא לשמה שנתערבו ברוב חוטי ציצית שנטוו לשמה, אם יתכן שעל ידי ביטול ברוב יוטל דין טוייה לשמה על החוטין אף שנטוו שלא לשמה, או דלמא אמרינן דרק יתכן להפקיע איסור או פסול אבל

¹ רא"מ הורוויץ שם, קהלות יעקב בכורות סי' כ', מנחת אברהם שם.

² במנחת אברהם תירץ באופן אחר קצת, דביטול אינו מועיל לשנות את המציאות, ושם בכור נקבע ע"י מציאות לידה ראשונה.

³ שו"ת עונג יו"ט או"ח סי' ד', בית האוצר מערכת ביטול אות ג' ואות ט', שו"ת משיב דבר ח"א סי' ל"ד, שערי ישר שער ג' פט"ו, קובץ הערות סי' נ"ט, וע"ע שו"ת להורות נתן ח"א סי' ב', ושו"ת לב אריה ח"א סי' א'.

לא להטיל חלות דין מחודש.⁴ וע"פ הנ"ל אולי יש להציע דרך אחרת בזה, דאף אי נימא דאפשר להוסיף חלות חדש ע"י ביטול ברוב, מ"מ יתכן רק להוסיף דין בחפץ אבל לא להוסיף שם בחפץ, וכל מה דאיכא חסרון בשם, א"א שיוכשר ע"י ביטול ברוב, והדברים יתבארו בהמשך בס"ד.

ב. מצה

ויעויין במנחת חינוך (מצוה י' אות ו') שנקט דמצה שנילושה שלא לשמה שנתערבה במצות כשרות דבטלה ויוצאין ידי חובת מצה בכולן דביטול מועיל להוסיף חלות דין לשמה. אבל בנתערבה מצה מבושלת או חמץ במצות כשרות, אע"פ דבטל על פי דין, מ"מ אינו יוצא בהן מצות מצה, דבעינן טעם מצה וליכא (ע"פ ברכות לח ע"ב). ולכאו' כוונתו דביטול מועיל רק לגבי דינים, אבל לא לשנות את המציאות,⁵ וכאן דליכא מציאות טעם מצה, א"א לשנות הך מציאות ע"י ביטול (וכן הבין בשו"ת לב אריה [גרונסן] ח"א סי' א').

אולם דברי המנ"ח בזה קשים, דלכאו' מוכח מפסחים קטו ע"ב דלא בעינן טעם מצה בפועל כדי לצאת ידי חובת מצה, דהרי שנינו שם דבלע מצה יצא. ועוד דכתבו הראשונים (תוס' פסחים מא ע"א ד"ה אבל, תלמיד ר' יונה ברכות כז ע"א בדפי הרי"ף) דהא דאין יוצאין במצה מבושלת אינו משום דבעינן טעם מצה בפועל, אלא משום דע"י הבישול הוי מצה עשירה.⁶ ולכן אולי אפשר לחלק ולומר, דבנתערבה מצה מבושלת או מצה עשירה, שפיר י"ל דבטל ויוצאין בהן מצות מצה, שהרי כבר נתפס עליו שם מצה אלא דחל עליו פסול מצה עשירה, וכן במצות שנילושו שלא לשמה דיוכשרו ע"י ביטול, ושודאי כבר הויין בתורת מצה. משא"כ בחמץ שנתערב, דליכא עליה שם מצה כל עיקר, י"ל דא"א להכשירו ע"י ביטול ברוב, דביטול אין בכחו להוסיף או לשנות שמות בחפצא וכנ"ל.

⁴ בבית האוצר העלה דאפשר דלא בעינן שיהא לשמה להכשיר, אלא דהוי פסול אם נעשית שלא לשמה, ולכן ביטול יועיל להפקיע פסול שלא לשמה.

⁵ וכעין ביאור המנחת אברהם בסוגיא דככורות הנ"ל.

⁶ וע"י שיעורי הגרי"ז למנחות עה ע"ב בדעת הרמב"ם בזה.

ג. אתרוג

ובשערי יושר (ג:טו) דן בענין אתרוג שניטלה פיטמתו שנתערב באתרוגים אחרים שגדלו מתחילת ברייתן בלי פיטמין, אם יוכשר ע"י ביטול. ובאמת יש לדון בפסול האתרוג שניטלה פיטמתו. דהנה אם פסולו מטעם דליכא הדר, יש לחקור אי בעינן הדר כדי שיוכשר (ולכן יהא תלוי בדיון האחרונים אם ע"י ביטול אפשר להוסיף דין) או דלמא הוי רק פסול כל דליכא הדר, וע"י ביטול כאן ניבעי רק להפקיע פסול דליכא הדר, ויוכשר לכו"ע.⁷ וכן אם פסולו משום חסר, יש לעיין אי הוי פסול בחפצא שיופקע ע"י ביטול או דלמא הוי פרט במעשה לקיחה, דבעינן לקיחה תמה. ולכא"ו נצטרך להוסיף במעשה לקיחה שיהא לקיחה תמה, ואפשר דזה לא יתכן ע"י ביטול ברוב לכו"ע, אפי' אי נימא דביטול מועיל להוסיף חלות, ויש לדון בזה.

אמנם כל זה שייך רק כשנתערב אתרוג פסול באתרוגים כשרים. אבל כשנתערב לימון או אפילו אתרוג מורכב באתרוגים כשרים, לכו"ע אי אפשר שיוכשר ע"י ביטול, דלימון אינו אתרוג כל עיקר, ובפשטות ה"ה באתרוג המורכב, דחסר בשם אתרוג, דהוי מין אחר ולא מיקרי אתרוג כלל (עי' מג"א סי' תרמ"ח סוף ס"ק כ"ג, ורשימות שיעורים לסוכה עמ' ו' בשם הגר"מ הלוי ז"ל) ולכן א"א להוסיף ולחדש שם אתרוג ע"י ביטול ברוב. ובאבני נזר (או"ח סי' תפ"ג) דן באתרוגים המורכבים, וכתב (שם אות ג') דאפשר שבטל חלק הלימון שבו, והאריך בענין אם ביטול מועיל להוסיף חלות. ולפי מש"כ אין ענין זה לזה כלל, דאפילו אם ביטול מועיל להוסיף חלות, מ"מ אין בכחו להוסיף שם ולהפך חלק הלימון לאתרוג, ובזה לא יתכן להכשיר ע"י ביטול ברוב.

ד. סכך

ובגמ' סוכה (ט ע"ב) לגבי העושה סוכתו תחת האילן דאם האילן חמתו מרובה מצלתו כשר, והק' הא קמצטרף סכך פסול בהדי סכך כשר ותי' דאיירי כשחבטן. ופרש"י (ד"ה בשחבטן) השפיל ענפיו למטה מעורבין עם סכך כשר ואין נראין בעין וסכך כשר רבה עליו ומבטלה דמדאורייתא כל מילי בטל ברובא. אולם ברמב"ם (סוכה פ"ה הי"ב) הביא דברי הגמ' באופן אחר

⁷ וכעין משנ"ת לעיל מדברי הבית האוצר לגבי פסול שלא לשמה.

וז"ל הדלה עליה עצי האילנות ובדיהן וסיכך על גבן ואחר כך קצצן אם היה הסיכוך הרבה מהן כשרה, ואם לא היה הסיכוך שהיה כשר מתחילתו הרבה מהן צריך לנענע אותו אחר קציצתן כדי שתהיה עשויה לשם סוכה עכ"ל. ומבואר מדברי הרמב"ם דביטול מהני רק לגבי פסול תעשה ולא מן העשוי אבל לא מהני לגבי פסול דסכך מחובר, וצ"ע מאי שנא זה מזה. (ועי' בחי' הגריי"ר בבא מציעא סי' ה').

ואולי יש לבאר דעת הרמב"ם בזה על פי הנ"ל, דאולי יש לחלק בין פסול תעשה ולא מן העשוי לפסול דסכך מחובר. דסכך הנפסל משום תעשה ולא מן העשוי בחפצא הוה ליה שם סכך אלא פסול בעשייתו הוא דרביע עליה, אבל מ"מ אינו נפקע מתורת סכך, אלא דהוי סכך פסול. משא"כ בסכך מחובר, י"ל דאינו בכלל פסולת גורן ויקב כלל (יעויין ברש"י סוכה ט ע"ב) ולכן י"ל דליכא עליה שם סכך כל עיקר. ולפי"ז מובן מש"כ הרמב"ם דביטול מועיל לגבי פסול דתומ"ה כיון דשם סכך עלה, ורק בעינן להפקיע פסול בעשייתו, אבל לא מועיל ביטול בפסול מחובר כיון דליכא שם החפץ הנידון. (ובדעת רש"י אולי י"ל דס"ל דסכך מחובר ג"כ הוי בכלל סכך פסול, ושם סכך עליה ולכן מועיל ביטול להפקיע את הפסול. ועי' ברשימות שיעורים לגריד"ס ז"ל בסוכה דף י"א שחקר בסכך מחובר אי הוי סכך פסול או מופקע מדין סכך כל עיקר, עי"ש).

ה. ספר תורה

בפתחי תשובה יו"ד (סי' רע"ט אות א') הביא מדברי האחרונים שדנו בספר תורה פסול שנתערבה בספרי תורה כשרים, אי אמרינן שהפסול בטל ברוב הכשרים וכולם יוכשרו ע"י ביטול ברוב. ולכאור' יש לדון ע"פ דברינו הנ"ל, די ש לחקור בדין ספר תורה דאית ביה טעות אי הוי ע"פ דין ספר תורה פסול או דלמא פקע מיניה שם ספר תורה כל עיקר. (ויעויין במנ"ח מצוה תרי"ג שנקט כדבר פשוט דחסר בה אות אחת לית לה דין ספר תורה כלל.) דאם נתפוס דאין בה שם ס"ת כל עיקר, לא יהא מועיל לאשוויי שם ספר תורה ע"י ביטול ברוב.

וכן בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ח) דן בספר תורה שאות אחת שבה נכתבה בפסול ע"י חק תוכות, וצידד החת"ס דאות הפסולה בטלה בשאר אותיות הכשרות. ובשו"ת משיב דבר (ח"א סי' ל"ד) דן בספר תורה שנכתבה בו אזכרה שלא לשמה, אי בטלה בשאר אזכרות שנכתבו בהכשר, והשיב הנצי"ב בזה לחומרא, ולכאור' דלא כדברי החת"ס, וכתב דא"א לומר דיוכשר הס"ת ע"י ביטול, שהרי לא היה כאן ספר תורה כשר מעיקרא, ולא יועיל ביטול האזכרה

להכשירו. ולכאן יש לצדד כדברי הנצי"ב (אבל לא מטעמיה) דכיון דספר תורה שפסולה חסר בשם ספר תורה שבו, לא יתכן לאשוויי שם ספר תורה ע"י ביטול, וממילא א"א להכשיר ע"י ביטול האזכרה או ביטול אות הפסולה.

ו. להשלים שיעור

ועוד דנו האחרונים בענין ביטול ברוב אם ע"י הביטול אפשר להשלים לשיעור הנצרך או לא, ויש שתלו דיון זה בדיון אם ביטול מועיל להוסיף חלות.⁸ והביאו כמה מן האחרונים מסוגיא ערוכה בנדה עא ע"א שלפום ריהטא מוכח דביטול אינו מועיל להשלמת שיעור. דאיתא התם לגבי דם תבוסה שאם יצא רביעית דם מן ההרוג בחייו ובמותו וספק אם רובו מחיים או רובו לאחר מיתה דזהו דם תבוסה וטומאתו מדרבנן. ורש"י (ד"ה הרוג) כתב דאפילו ידעינן דרובו לאחר מיתה יצא אין טומאתו מה"ת דרביעית שלמה דמת בעינן. וכתבו האחרונים דאף דאיכא רביעית דם שלמה, דרובו יצא לאחר מיתה ומיעוטו מחיים, לא אמרינן דמיעוט הרביעית יתבטל להשלים לשיעור רביעית, ומוכח דלא אמרינן ביטול ברוב כדי להשלים לשיעור.

ולפי דרכנו הנ"ל אולי יש לדחות ראייתם מזה, ע"פ מה שיש לעיין בהך דין שיעור רביעית דם מן המת. דבסנהדרין (ד' ע"א) הובא מה שנחלקו ר"ע וחכמים אם רביעית דם שיצא משני מתים מטמא, ובתוס' שם (ד"ה מניין) הק' לדעת חכמים שאינו מטמא, דמאי שנא מב' חצאי זיתים מב' מתים, דכל שטומאתו ושיעורו שוה מצטרפין, ע"ש. ובאחרונים⁹ תירצו דשאני שיעור רביעית דם משיעור כזית בשר, דרביעית דם אינו מטמא בתורת דם אלא מדין המת דחשיב ככל המת כיון דהדם הוא הנפש. ולכן כשבאו ב' חצאי רביעית מב' מתים א"א לצרפם, דכל שטומאתו שוה ושיעורן שוה מצטרפין דוקא כשטומאתו מדין שיעור, אבל הכא רביעית דם שמתמא מדין מת שלם, כשאין רביעית דם שלם ממת א', א"א שיחשב שיש כאן מת שלם. (ודייקו דרביעית דם מטמא מדין מת שלם מדברי הראב"ד הל' טומאת מת פ"ד הי"ג.)

⁸ אבני נזר אר"ח סי' תפ"ג.

⁹ קהלות יעקב סנהדרין סי' ד', ברכת יצחק (למוהר"ר מנחם גנק שליט"א) סי' ב'.

ולפי"ז יש לדחות ראיית האחרונים מנדה ע"א, דאפילו אי נימא דביטול מועיל להוסיף חלות או להשלים לשיעור, מ"מ בדליכא רביעית דם מן המת, אינו חסרון רק מדין שיעור, אלא דחסר מפאת שם המת, דרביעית דם מן המת מיחשב כמת שלם, ולא מדין שיעור רביעית, וכמו שכתבו לגבי רביעית דם מב' מתים. וכבר ביארנו דביטול ברוב אינו מועיל לאשוויי שם החפץ, וכאן כיון דחסר משיעור רביעית הרי ליכא שם המת ושם נפש כל עיקר, ושפיר מובן הא דאי אפשר להשלים לשיעור ע"י ביטול ברוב אף אם נתפוס דמועיל בשאר דוכתי ודו"ק.